

Ekonomija i starenje stanovništva

Miletić, Adrian Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:555991>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet u Zagrebu

Katedra za ekonomske znanosti

Adrian Tomislav Miletić

EKONOMIJA I STARENJE STANOVNIŠTVA

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ozren Pilipović

Diplomski rad

Zagreb, svibanj 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Adrian Tomislav Miletić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Adrian Tomislav Miletić, v.r.

Uvod.....	1
1. Starenje stanovništva.....	3
1.1. Teorija demografske tranzicije.....	3
1.2. Predtranzicijska etapa.....	4
1.3. Etapa demografske tranzicije.....	5
1.4. Posttranzicijska etapa.....	8
1.5. Čimbenici posttranzicijske etape.....	11
1.6. Povećanje nataliteta i fertiliteta.....	12
2. Ekonomija starenja	14
2.1. Tržište rada.....	14
2.2. Mirovinski sustav.....	18
2.3. Zdravstveni sustav.....	20
2.4. Ekonomski rast.....	22
Zaključak.....	28
Popis literature.....	31

UVOD

Međusobna isprepletenost ekonomije i demografskih kretanja postoji od početka čovječanstva. Način privređivanja tijekom povijesti odrazio se na reproduktivno ponašanje čovjeka. Od svih promjena u proizvodnim procesima, industrijska revolucija je događaj koji je prouzročio najveće promjene na demografske sastavnice poput nataliteta, fertiliteta i mortaliteta. Industrijska revolucija svojim sveobuhvatnim značajem mijenja dotadašnji svijet. Agrarna društva započinju svoju transformaciju i nastupa nova era obilježena industrijalizacijom i urbanizacijom. Društva dotada obilježena visokim stopama nataliteta i mortaliteta, završetkom demografske tranzicije, postaju društva sa sve većim udjelom starijeg stanovništva. Tijekom demografske tranzicije mijenjaju se čimbenici koji odlučujuće djeluju na demografske sastavnice. Mortalitet koji je veći od nataliteta postaje redovito demografsko obilježje suvremenih društava i dolazi do smanjenja broja stanovnika kao posljedica prirodnog kretanja stanovništva. Demografsko kretanje koje je nekoć bilo ograničeno na ekonomski najrazvijenije zemlje svijeta sada postaje sve raširenija pojava. Prolaskom sve većeg broja zemalja kroz demografsku tranziciju pitanja vezana uz demografiju dobivaju sve veću pozornost. Pronalazak rješenja demografskih problema postaje jedno od ključnih problema suvremene države i prijepora u društvu. U ovom radu ispitat će se na koji će način ta nova demografska realnost starenja stanovništva oblikovati tržište rada, zdravstveni sustav, mirovinski sustav te utjecati na ekonomski razvoj društva. Poremećaji na tržištu rada izazvani starenjem stanovništva nisu samo ekonomsko, već i političko pitanje. Odluke donesene po tom pitanju imaju puno šire posljedice i ne mogu se lako mijenjati. Temelji europske socijalne države uspostavljeni nakon Drugog svjetskog rata poput zdravstvenog i mirovinskog sustava uslijed demografskih promjena postaju sve veći uteg javnih financija.

Reforme u tim institutima s obzirom na njihov značaj za veliki broj građana neće biti lagane za njihove donositelje. Na primjeru nekoliko zemalja u različitim geografskim podnebljima i fazama demografskog razvitka vidjet ćemo postoji li povezanost između starosne strukture stanovništva i ekonomskog razvoja. Prvi put od industrijske revolucije demografska struktura neće odgovarati uvjetima za koje se smatra da najviše pogoduju ekonomskom rastu. Analizirat će se mogu li društva povećanom produktivnošću i tehnološkim napretkom nadmašiti okvire koje im demografski čimbenici postavljaju.

1. Starenje stanovništva

1.1. Teorija demografske tranzicije

Modernizacija, kao posljedica industrijske revolucije, promijenila je dotadašnju svakodnevnicu čovjeka u mnogim područjima života pa tako i njegove reproduktivne navike. „Povijesni fenomeni globalnog procesa modernizacije društva odražavaju se, uz ostalo, napose u promjenama u području režima reprodukcije stanovništva, čiji je pojavni oblik proces demografske tranzicije, koji je temeljna demografska sastavnica i značajka ukupnog procesa modernizacije društva“.¹ Relativno nagla i zasigurno iznenađujuća promjena u demografskim sastavnicama morala je rezultirati pojavom sveobuhvatnih teorija za objašnjenje tih procesa. „Dominantna demografska teorija u suvremenoj demografskoj literaturi jest teorija demografske tranzicije (demografske revolucije, demografskog prijelaza)“.² Teorija demografske tranzicije potkrijepljena empirijskim dokazima usmjerila je razmišljanja o demografskim promjenama sve do današnjih dana. Teorija počiva na pretpostavci o međusobnoj uvjetovanosti značajnih promjena u načinu privređivanja i pratećih socijalnih promjena na reproduktivno ponašanje ljudi. „Demografska tranzicija je specifična promjena u reproduktivnom ponašanju populacije za koju se kaže da se događa tijekom transformacije društva iz tradicionalnog prema visoko moderniziranoj državi“.³ Industrijska revolucija iz 18. stoljeća bila je okidač promjena u društvu koje su dovele do početka demografske tranzicije. S obzirom da je industrijska revolucija započela

¹ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet,“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 51 (2016): 8.

² *Ibid.*, 11.

³ Ansley Johnson Coale, „Demographic Transition“ u *Social Economics*, ur. John Eatwell, Murray Milgate, Peter Newman (London: Palgrave Macmillan, 1989), 16.

u zapadnoeuropskim zemljama prirodno je da se prvo u njima dogodila i demografska tranzicija. „Teorija demografske tranzicije razmatra razvoj stanovništva kao proces etapnog razvoja, odnosno kao proces razvoja koji se odvija kroz pojedine karakteristične razvojne etape, a uvjetovan je ukupnim procesom društveno-ekonomskog razvoja u najširem značenju toga pojma“.⁴ Teorija čiji je sadržaj prikazan etapama promjena demografskih sastavnica (nataliteta, fertiliteta, mortaliteta) nam služi kao koristan alat za objašnjenje demografskih promjena koje su se dogodile kao što je ranije navedeno prvo u zapadnoeuropskim zemljama, a kasnije u čitavom svijetu.

1.2. Predtranzicijska etapa

„Prva etapa, predtranzicijska etapa (...) obuhvaća dugo razdoblje prije industrijske revolucije (...), koje odgovara predagrarnim i agrarnim tipovima proizvodnje...“.⁵ Osnova privređivanja u ovoj etapi je obiteljska manualna poljoprivreda i po naravi stvari središte životnih prilika je u ruralnom (seoskom) ambijentu. Proces urbanizacije i industrijalizacije u ovoj etapi još nisu mogli započeti i time poslužiti kao okidač za početak demografske tranzicije. „Tu etapu bitno obilježavaju socio-biološki čimbenici koji determiniraju visoke stope mortaliteta i nataliteta ...“.⁶ Visoke stope nataliteta mogu se objasniti korisnošću djece kao izvora radne snage za obiteljsko gospodarstvo i društvenih instituta nadograđenih na toj ekonomskoj osnovici, a visoke stope mortaliteta za suvremene standarde nerazvijenoj

⁴ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet,“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 51 (2016): 12.

⁵ Ibid., 15.

⁶ Ibid.

medicinskoj skrbi. Stope mortaliteta i nataliteta karakteristične za ovu etapu ne mogu dovesti do značajnijeg rasta stanovništva. Visoki natalitet ne može doći u poziciju katalizirati rast stanovništva zbog još višeg mortaliteta uzrokovanog čestim ratovima, epidemijama zaraznih bolesti i lošom zdravstvenom skrbi. Danas se u ovoj etapi ne nalazi nijedno društvo organizirano u državu koja je najrasprostranjeniji i gotovo univerzalan oblik organiziranja društvenih zajednica. Kako je skoro svaka ljudska jedinka podložna nekoj državnoj vlasti, u ovoj etapi demografske tranzicije može se nalaziti samo skupina ljudi organiziranih u plemensku zajednicu bez značajnijih ekonomskih i društvenih dodira sa ostatkom svijeta.

1.3. Etapa demografske tranzicije

„Obilježava je radikalna „revolucionarni proces“ promjena u proizvodnji i u društvu, napose u primjeni sredstava kontracepcije, koji su uvjetovali prijelaz s visokih stopa mortaliteta i nataliteta iz predtranzicijske etape (...) na niske, suvremenom visokorazvijenom postindustrijskom društvu i posttranzicijskoj etapi imanentne niske stope nataliteta i mortaliteta ...“.⁷ Početak ove etape nije počeo u svim dijelovima svijeta u istom trenutku što logično proizlazi iz potrebe nastupa značajnih društveno-ekonomskih čimbenika da bi došlo do promjena takve veličine u reproduktivnom ponašanju ljudi. Čimbenici koji su potrebni za početak etape demografske tranzicije su u prvom redu pojava industrijskog načina proizvodnje koji zbog potražnje za radnom snagom dovodi do procesa urbanizacije. „U ranoj tranzicijskoj podetapi dolazi do povećanja prirodnog prirasta stanovništva, do tzv.

⁷ Ibid.

demografske ekspanzije („demografske eksplozije“).⁸ Početak industrijalizacije i sveopći gospodarski napredak društva dovodi do izrazitog povećanja životnog standarda prvenstveno razvitkom medicinske skrbi i širom dostupnošću proizvoda i usluga neusporedivih sa prethodnom etapom. Upravo to smanjenje mortaliteta i nastavak dotadašnje visoke stope nataliteta stvaraju uvjete za prije spomenutu „demografsku eksploziju“. Pad mortaliteta ne prati pad nataliteta i fertiliteta zbog prirode tih sastavnica kao teže promjenljivih od mortaliteta čije smanjenje „...kao univerzalan humani cilj opće je prihvaćen, i praktički nema čimbenika koji bi mu se suprotstavili...“.⁹ Danas se u ovoj podetapi, odnosno početku središnjeg procesa demografske tranzicije nalaze još jedino zemlje subsaharske Afrike s izrazito visokim stopama fertiliteta¹⁰. Takva izrazito visoka stopa fertiliteta je moguća samo u ekonomski nerazvijenim područjima svijeta s gotovo nepostojećim sektorima industrije i usluga. Nekontrolirani rast stanovništva predstavlja ozbiljnu prijetnju za održivost tih zemalja. Sporo smanjenje fertiliteta u zemljama subsaharske Afrike ispitat će Malthusovu teoriju da „jednom kada se prihvati da se hrana – prostor, zrak, voda ili bilo koja druga stvar potrebna za ljudski život može se zamijeniti za hranu u ovom argumentu – ne može beskonačno povećavati, onda slijedi da se stanovništvo ne može neograničeno povećavati“.¹¹ Visoku stopu fertiliteta poput one u subsaharskoj Africi možemo primijetiti i kod nekih manje integriranih skupina unutar suvremenih društava poput Haredija u Izraelu i Sjedinjenim Američkim Državama te nekih skupina Amisha u Sjevernoj i Srednjoj Americi. Haredi koji su za razliku od Amisha u velikoj mjeri urbanizirano stanovništvo čiji pripadnici često privređuju u tercijarnom sektoru,

⁸ Ibid., 16.

⁹ Ibid., 12.

¹⁰ Pod fertilitet misli se na TRF- total fertility rate

¹¹ Ian Bowen, *Economics and demography* (Milton Park: Routledge Revivals, 2011), 78.

pokazuje da je moguće zadržati izuzetno visoke stope fertiliteta u urbanom ambijentu samo ako je dovoljno jaka prisutnost čimbenika koji se suprotstavljaju smanjenju fertiliteta poput jakog religioznog uvjerenja. Nakon početnog smanjenja mortaliteta i velikog rasta stanovništva nastupa središnja faza demografske tranzicije. „Upravo je centralna tranzicijska podetapa u demografskoj povijesti zapadnoeuropskih zemalja bila ono razdoblje u kojem je na smanjivanje nataliteta bitno utjecao proces modernizacije društva i njegovi sastavni parcijalni procesi - industrijalizacija gospodarstva, urbanizacija naselja, zdravstveni progres i širenje procesa obrazovanja“.¹² Razgraničenje između centralne i kasne podetape demografske tranzicije nije lako učiniti jer se samo nastavljaju već spomenuti procesi započeti u ranijoj podetapi. Danas se u ovoj središnjoj fazi demografske tranzicije nalazi sve manje zemalja koji se uglavnom nalaze u Africi te dijelovima Azije. Zemlje Latinske Amerike često se svrstavaju u ovu etapu demografske tranzicije iako se primjećuje njihovo približavanje posttranzicijskoj etapi. Vitalna statistika iz recentnih godina upućuje da samo neke zemlje tog geografskog područja nedvojbeno imaju stopu fertiliteta iznad razine koja bi dugoročno jamčila održanje broja stanovnika. Većina zemalja Latinske Amerike bilježit će još neko vrijeme, zbog populacijskog momentuma iz prethodnog razdoblja, pozitivni prirodni priraštaj.

¹² Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet,“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 51 (2016): 17.

1.4. Posttranzicijska etapa

Među demografima nije usuglašeno kako odrediti početak posttranzicijske etape. Događaji koji mogu predstavljati početak ove etape su negativni prirodni priraštaj usred većeg mortaliteta u odnosu na natalitet ili smanjenje fertiliteta ispod stope od 2,1¹³ potrebne za obnovu odnosno održavanje broja stanovnika na dulje razdoblje. „Nakon etape demografske tranzicije dolazi u razvoju stanovništva određene zemlje, slijedom nastavka dotadašnjeg trenda smanjivanja nataliteta i mortaliteta, posttranzicijska etapa u kojoj stope nataliteta i mortaliteta sve više teže uravnoteženju na nultoj brojčanoj razini“.¹⁴ S obzirom na nastavak smanjenja stope nataliteta u odnosu na stopu mortaliteta valja uzeti neki parametar koji će odrediti početak te nove etape. Smanjenje stope fertiliteta ispod zamjenske stope od 2,1 čini se boljim kriterijem za određivanje nastupa posttranzicijske etape od pojave negativnog prirodnog priraštaja. Zemlje sa ispod zamjenskom stopom fertiliteta mogu pojačanom migracijom, kao trećim demografskim čimbenikom uz natalitet i mortalitet do određenog vremenskog razdoblja produžiti period u kojem bilježe pozitivni prirodni priraštaj. Tako primjerice po podacima vitalne statistike Ujedinjeno Kraljevstvo još 1976. godine bilježi svoj prvi negativni prirodni priraštaj koji se zatim više ne pojavljuje sve do 2020. godine iako se u promatranom razdoblju stopa fertiliteta nije uspjela vratiti iznad stope od 2,1¹⁵. Ujedinjeno kraljevstvo u tom razdoblju bilježi rast

¹³ Može se u zemljama u razvoju uzeti i viša stopa od primjerice 2,2

¹⁴ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi – obilježja i čimbenici (razdoblje 1960. – 2010. godine),“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 50 (2013)=knj. 516: 126.

¹⁵ Office for national statistics, „Vital statistics in the UK: births, deaths and marriages,“ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/datasets/vitalstatisticspopulationandhealthreferencetables/current> (pristupljeno 2.5.2022.)

sa 56 milijuna na 67 milijuna stanovnika¹⁶ isključivo zbog vanjske migracije. Slični procesi mogu se primijetiti u svim zemljama „zapadnog svijeta“¹⁷. Trend smanjenja fertiliteta ispod zamjenske razine neće biti moguće jednostavno nadoknaditi vanjskim migracijama u budućnosti. Prvi migranti u zapadnoeuropskim zemljama 60tih i 70tih godina 20. stoljeća dolazili su uglavnom iz zemalja koje su tada imale izrazito visoke stope fertiliteta. Migranti koji su dolazili u nove zemlje zadržali su svoje kulturne pa tako i reproduksijske navike koje su tada bile znatno drugačije od onih u zemljama u koje su dolazili. Pojava više stope fertiliteta među migrantskim stanovništvom pokazuje se kao relativno kratkotrajna pojava koja kroz generacije slabi. U zapadnoeuropskim zemljama koje prate takvu statistiku poput primjerice Danske¹⁸ vidimo da je stopa fertiliteta u 2021. godini među Dankinjama bez migrantskog podrijetla bila veća od onog među Dankinja sa migrantskim podrijetlom. S iznimkom subsaharske Afrike i dijelova Azije stope fertiliteta u zemljama emigracije i zemljama imigracije danas više nisu toliko divergentne kao 60tih i 70tih godina 20. stoljeća da bi s novim migrantima zapadnoeuropske zemlje mogle računati na podizanje stope fertiliteta putem migracija. Sve to upućuje na stopu fertiliteta kao ključnu demografsku sastavnicu za promatranje demografskih kretanja i projekcije budućnosti. „Većina demografa u drugoj polovici 20. stoljeća prihvatila je stajalište da bi konačna rezultanta demografske tranzicije bila nulta stopa prirodnog prirasta, tj. njegova stabilizacija na zamjenskoj razini totalne stope fertiliteta“.¹⁹ Do teorije

¹⁶Office for national statistics, „United Kingdom population mid-year estimate,“ <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/timeseries/ukpop/pop> (pristupljeno 2.5.2022.)

¹⁷ Zapadna Europa, SAD, Kanada, Australija i Novi Zeland

¹⁸ Statistics Denmark, „Fertility,“ <https://www.dst.dk/en/Statistik/emner/borgere/befolkning/fertilitet> (pristupljeno 2.5.2022.)

¹⁹ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet,“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 51 (2016): 20.

o stabilizaciji stope fertiliteta vjerojatno dolazi zbog povećanja stope fertiliteta iznad 2,1 u godinama poslije Drugog svjetskog rata nakon što se u 30tim godinama 20. stoljeća u mnogim zemljama zapadne Europe smanjila ispod zamjenske razine. Kriza stope fertiliteta u 30tim godinama 20. stoljeća tada se činila samo kao nuzgredna pojava Velike depresije. Empirijski dokazi u zadnjem desetljeću potpuno opovrgavaju teoriju o stabilizaciji stope fertiliteta i posljedično tome broja stanovnika kao prirodnom završetku demografske tranzicije. Sve veći broj zemalja bilježi nevjerojatno niske razine stope fertiliteta. U 2021. godini Republika Koreja imala je stopu fertiliteta od nevjerojatnih 0,81²⁰ kao nastavka dugogodišnjeg trenda smanjenja stope fertiliteta. Podatak da je Republika Koreja još 1960. godine imala stopu fertiliteta od 6,1²¹ pokazuje zapanjujuću brzinu s kojom se uz mješavinu posebnih ekonomskih i socijalnih uvjeta može odviti demografska tranzicija. Da usamljeni primjer zemlje sa izrazito niskom stopom fertiliteta nije samo Republika Koreja pokazuju i primjeri Republike Kine s procijenjenom stopom fertiliteta u 2020. godini od 0,99²² i Španjolske u 2020. godini sa 1,19²³. Ove zemlje pokazuju da bez izrazitih čimbenika poput religije koji djeluju kao protuteža smanjenju fertiliteta u zemljama u kojima su izrazito unapredovali procesi industrijalizacije i urbanizacije, nije moguće postaviti bilo koju donju granicu stope fertiliteta. Da ti procesi nisu svojstveni samo liberalnom kapitalizmu kao danas prevladavajućem ekonomskom

²⁰ Statistics Korea, „Preliminary Results of Birth and Death Statistics in 2021,“ <http://kostat.go.kr/portal/eng/pressReleases/8/1/index.board?bmode=read&bSeq=&aSeq=417980&pageNo=1&rowNum=10&navCount=10&currPg=&searchInfo=&sTarget=title&sTxt=> (pristupljeno 2.5.2022.)

²¹ Our World in Data, „Fertility rate over the long-term, 1960 to 2017,“ <https://ourworldindata.org/grapher/fertility-rate-complete-gapminder?tab=chart&time=1960..2017®ion=Asia&country=~KOR> (pristupljeno 2.5.2022.)

²² National Statistics; Republic of China (Taiwan), „Fertility rates of childbearing age women,“ <https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=41871&ctNode=2265&mp=5> (pristupljeno 2.5.2022.)

²³ Eurostat, „Total fertility rate, 1960–2020,“ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Tab01_Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932020_\(live_births_per_woman\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Tab01_Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932020_(live_births_per_woman).png) (pristupljeno 2.5.2022.)

poretku pokazuje i činjenica da je „gledano prema demografsko-statističkim kriterijima (...), posttranzicijska je etapa, dakle, nastupila u istočnoeuropskim socijalističkim zemljama već u drugoj polovici šezdesetih godina“.²⁴ Kuba kao jedna od preostalih zemalja sa socijalističkim društveno-ekonomskim uređenjem bilježi sličan demografski razvoj. Naime, u 2020. godini imala je stopu fertiliteta od 1,6²⁵.

1.5. Čimbenici posttranzicijske etape

Za razliku od prethodnih etapa „...u posttranzicijskoj etapi jača i postaje dominantnim utjecaj specifičnih, i to neekonomskih, suptilnijih, ponajprije socio-psiholoških i kulturoloških čimbenika“.²⁶ Čimbenike koje se najčešće ističe kao primarne su „...proces i sekularizacije, demokratizacije i individualizacije“.²⁷ Isticanje tih čimbenika u svijetlu recentnih demografskih podataka čini se djelomično neopravdanim. Oni zasigurno djeluju na smanjenje nataliteta i fertiliteta, ali se empirijski pokazuje da se te demografske sastavnice smanjuju i u zemljama koje se teško u usporedbi sa zemljama zapadne Europe mogu podvesti pod sekularne, individualističke ili demokratske. Naime, Iran u 2019. godini bilježi stopu fertiliteta od 1,59²⁸, dok je u Turskoj u 2020. godini stopa fertiliteta bila 1,76²⁹. Konvergiranje stopa

²⁴ Alica Wertheimer-Baletić, „Posttranzicijska etapa u razvitku stanovništva: opća i metodološka razmatranja,“ *Ekonomski pregled* 43, br. 10-12 (1992): 651.

²⁵ The World Bank, „Fertility rate, total (births per woman) – Cuba,“ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=CU> (pristupljeno 2.5.2022.)

²⁶ Alica Wertheimer-Baletić, „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet,“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, knj. 51 (2016): 21.

²⁷ *Ibid.*, 38.

²⁸ Our World in Data, „Children born per woman, 1950 to 2019,“ <https://ourworldindata.org/grapher/children-born-per-woman?tab=chart&time=1541..latest&country=~IRN> (pristupljeno 2.5.2022.)

²⁹ Eurostat, „Total fertility rate, 1960–2020,“ [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Tab01_Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932020_\(live_births_per_woman\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Tab01_Total_fertility_rate,_1960%E2%80%932020_(live_births_per_woman).png) (pristupljeno 2.5.2022.)

fertiliteta u zemljama s različitim vrijednosnim, političkim, gospodarskim, vjerskim, kulturnim i povijesnim čimbenicima ipak govori o prevladavajućem utjecaju „starih“ čimbenika industrijalizacije i urbanizacije koji se intenziviraju, nasuprot „novih“ poput sekularizacije i individualizacije.

1.6. Povećanje nataliteta i fertiliteta

Često se u javnosti provlači teza da će se demografske sastavnice poboljšati snažnijim ekonomskim razvojem. Ipak „... očit je kako neke zemlje, bez obzira na snažno gospodarstvo i konstantan rast, imaju iznimno loše demografske pokazatelje“.³⁰ Upravo suprotno, vjerojatnije je da snažan gospodarski rast djeluje na daljnje smanjenje nataliteta i fertiliteta zbog svoje neodvojivosti od čimbenika poput urbanizacije, industrijalizacije i deagrarizacije koji dokazano smanjuju natalitet i fertilitet. Promjena društvenih vrijednosti ili prisila od strane države zasada nije dala značajnijih rezultata. NR Kina koja je radi bržeg ekonomskog razvoja nastojala usporiti i u konačnici zaustaviti rast svoje populacije „politikom jednog djeteta“ sada pokušava upravo suprotno, potaknuti povećanje nataliteta i fertiliteta državnim intervencijom. Reforma populacijske politike zasada nije donijela željene rezultate. Naime, u razdoblju nakon ukidanja politike jednog djeteta 2016. godine nije došlo do povećanja stope fertiliteta³¹. Zasada „...uočava se da je za poboljšanje demografskih trendova u zemljama Europe mnogo važnije da su majke koje podižu obitelj pozitivno diskriminirane, da je cjelokupno tržište rada dostupno ženama te da društveno i ekonomsko uređenje ne stavlja pred žene

³⁰ Krešimir Ivanda, „Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive,“ *Političke analize* 8, br. 31 (2017): 11.

³¹ Our World in Data, „Children born per woman, 2016 to 2019,“ <https://ourworldindata.org/grapher/children-born-per-woman?tab=chart&time=2016..latest&country=~CHN> (pristupljeno 2.5.2022.)

odabir između posla i obitelji već omogućava oboje".³² Izrazito niske stope fertiliteta u zemljama istočne Azije sa veoma rigidnim kapitalističkim ekonomskim poretkom i niskom razinom socijalnih prava potvrđuju ovu tezu. Bez obzira na moguća neznatna povećanja ne čini se realnim i mogućim povratak stope fertiliteta na razinu iznad zamjenskog. Ekonomsko blagostanje i socijalna sigurnost za formiranje obitelji ne mogu nadmašiti one „stare“ i „nove“ čimbenike koji djeluju na smanjenje nataliteta i fertiliteta. Sve dosad navedeno upućuje na neminovnost starenja stanovništva i posljedično smanjenje svjetske populacije puno prije očekivanog. Prekid s dosadašnjim rastom stanovništva nagovještava mnogobrojne društvene i ekonomske izazove.

³² Krešimir Ivanda, „Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive,“ *Političke analize* 8, br. 31 (2017): 11.

2. Ekonomija starenja

2.1. Tržište rada

„Stanovništvo je pokretač/nosilac određene djelatnosti i bez njega ta djelatnost/područje društvenog života ne može egzistirati“.³³ Usljed prije opisanih demografskih promjena postaje jasno da kvalitativni i kvantitativni sastav stanovništva postaje jedan od ključnih čimbenika daljnjeg društvenog i ekonomskog razvoja. Fokus državnih vlasti usmjerit će se na optimalizaciju vlastitih ljudskih resursa. „Radna snaga određuje smjer i tempo razvoja privrede“.³⁴ Pokušaj dolaska do radne snage općenito, a posebice kvalitetne i obrazovane radne snage postaje sve teže i zahtjevnije. Nedostatak radne snage prvo se primjećuje u onim zemljama koje su ranije završile svoju demografsku tranziciju. „Starenje stanovništva u zemljama EU-a također je dovelo do nedostatka radnika s relevantnim kvalifikacijama i to je postalo veliki izazov koji utječe na europsku konkurentnost“.³⁵ Sve manji broj ljudi koji svake godine ulaze na tržište rada i sve veći broj onih koji izlaze iz njega posebno dolazi do izražaja postepenim odlaskom „baby boomer“ generacije rođene 1950tih i 1960tih godina u mirovinu. U Italiji se između 1955. godine i 1965. godine rodilo 10.264.317 ljudi³⁶, a u razdoblju od 2000. godine do 2010. godine 6.108.965 ljudi³⁷. Razlika od nešto

³³ Alica Wertheimer-Baletić, „Povezanost demografije s društvenim napose ekonomskim znanostima,“ *Ekonomija* 1, br. 10-12 (1995): 596.

³⁴ Maja Lamza-Maronić, „Utjecaj demografskih čimbenika na društveno-ekonomski razvoj Hrvatske.“ *Ekonomski vjesnik* 25, br. 2 (2012): 264.

³⁵ Alka Obadić, A. Pavković, K. Marošević. „Workforce and Financial Challenges of Population Aging - a Regional Perspective,“ u *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, ur. Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg (Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, 2020), 165.

³⁶ Our World in Data, „Number of births per year, Italy,“ <https://ourworldindata.org/grapher/number-of-births-per-year?time=1955..1965&country=~ITA> (pristupljeno 2.5.2022.)

³⁷ Our World in Data, „Number of births per year, Italy,“ <https://ourworldindata.org/grapher/number-of-births-per-year?time=2000..2010&country=~ITA> (pristupljeno 2.5.2022.)

više od 4 milijuna ljudi na tržištu rada kroz promatrana razdoblja ne može biti bez posljedica na tržište rada i ekonomiju općenito. Poslodavci često predlažu rješenje ovog problema putem migracije radne snage iz drugih zemalja koja je efikasna metoda za njihove partikularne interese. Ekonomski i socijalni utjecaj vanjskih migracija predstavlja jedno od gorućih političkih pitanja današnjice. Prijepori po tom pitanju postaju jedna od osnova ideološko-vrijednosnih podjela u društvu. „U slučaju da je kvalificiranost imigranata jednaka domaćima, imigracija neće relativno utjecati na ponudu znanja i time neće promijeniti strukturu dohodaka. Nasuprot tome, ako su imigranti manje kvalificirani od domaćih, imigracija će pomaknuti raspodjelu dohodaka prema više kvalificiranima i obrnuto ako su imigranti kvalificiraniji od domaćih“.³⁸ S obzirom da većina imigranata konkurira za niskokvalificirana radna mjesta možemo zaključiti da se kao posljedica tog procesa smanjuje dohodak niskokvalificiranih domaćih radnika i usporava njihovo povećanje, a povećava se dohodak visokokvalificiranih radnika. Bez obzira što „...ne postoji neka metoda procjene budućih vanjskih migracija“³⁹ možemo pretpostaviti da će pritisak društvenih skupina, kojima imigracija donosi ekonomske koristi povećanjem njihovog dohotka, na državne vlasti za pojačanom imigracijom biti velik. Posebno će biti zainteresirani poslodavci iz grana gospodarstva sa niskom dodanom vrijednošću koji najviše osjećaju posljedice nedostatka radne snage. Potražnja za radnom snagom će zasigurno biti velika, ali je upitno hoće li će dugoročno ponuda moći odgovoriti na taj zahtjev. Bazeni istočnoeuropskih zemalja, koji su dugo vremena bili izvor radne snage zapadnoeuropskim zemljama, su gotovo iscrpljeni. Kvaliteta tog bazena bila je rezultat specifičnih prednosti i

³⁸ George J. Borjas, R. Freeman, L. Katz, „How Much Do Immigration and Trade Affect Labor Market Outcomes?“, u *Brookings Papers on Economic Activity*, br 1 (1997): 6.

³⁹ Jakov Gelo, A. Akrap, I. Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske: (bilanca 20. stoljeća)* (Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2005), 216.

nedostataka bivšeg socijalističkog poretka koji se manifestirao visokom obrazovanošću i relativno niskom cijenom rada u usporedbi s domaćim radnicima. Nije za očekivati ponavljanje te situacije s radnicima iz novih zemalja imigracije. U prilog iscrpljenosti istočnoeuropskog bazena govori podatak da se u SR Njemačku u 2021. godini uselilo više imigranta iz zemalja koje nisu članice Europske Unije nego onih koji dolaze iz zemalja članica Europske Unije, za razliku od prethodnih godina kad je taj omjer bio obrnut⁴⁰. Iscrpljivanje tradicionalnih bazena migracija povlači za sobom sve značajnije društvene posljedice tih migracija. Potraga za radnom snagom u sve geografski udaljenijim i samim tim najčešće kulturološki sve različitijim zemljama dovodi do snažnijeg socijalno-političkog protivljenja tome. Novi potencijalni izvori migracija koji na prvi pogled djeluju nepresušni biti će ograničeni ekonomskim i demografskim čimbenicima. Po podacima Svjetske Banke standard stanovnika zemalja klasificiranih kao „High income“ i „Middle income“ između kojih su migracijski tokovi najintenzivniji sve više konvergira. Naime, od 2000. godine BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) u zemljama klasificiranih u skupini „Middle income“ povećao se sa 1,257.5 US\$ na 5,217 US\$, odnosno za nešto više od 400%⁴¹. U istom tom razdoblju BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) zemalja klasificiranih u skupini „High income“ povećao se sa 25,777.5 US\$ na 44,934.5 US\$, odnosno za oko 70%⁴². Da se taj proces posebice ubrzava nakon Velike gospodarske krize iz 2008. godine govori podatak da se od tada do 2020. godine BDP po glavi stanovnika (po trenutnim

⁴⁰ Destatis; Statistisches Bundesamt, „Ausländische Bevölkerung nach ausgewählten Staats-angehörigkeiten von 2016 bis 2021,“ <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/nowcast-auslaendische-bevoelkerung-zeitreihe.html> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁴¹ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) - Middle income,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=XP&start=2000&view=chart> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁴² The World Bank, „GDP per capita (current US\$) - High income,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=XD&start=2000&view=chart> (pristupljeno 2.5.2022.)

US\$) u zemljama klasificiranih kao „High income“ povećao samo za oko 8%⁴³, dok se u skupini zemalja klasificiranih kao „Middle income“ za oko 57%⁴⁴. Usporedno s tim ekonomskim razvojem dolazi i do već spomenutih ograničenja njihovih demografskih potencijala daljnjim smanjenjem rasta stanovništva zbog sve nižih stopa nataliteta i fertiliteta. Bazen potencijalnih migracija je i dalje naravno prisutan, ali kako pokazuju primjeri istočnoeuropskih zemalja u konačnici je ograničen. Vlastiti ekonomski razvoj i nadolazeći demografski problemi mogli bi rezultirati političkom odlukom o otežanju i potpunom ograničenju iseljenja iz dosadašnjih zemalja emigracije. Kao mogući zadnji izvor ostaju zemlje koje Svjetska Banka klasificira u skupinu „Low income“ koje se uglavnom nalaze na području subsaharske Afrike. Zemlje te skupine se ujedno i nalaze u skupini zemalja u početnoj fazi demografske tranzicije s posljedično visokim stopama rasta stanovništva, još jednom potvrđujući međusobnu uvjetovanost demografskih i ekonomskih kretanja. Upravo o zemljama subsaharske Afrike i njihovim ekonomsko-socijalnim razvojem ovisit će trenutak kada će se dogoditi taj prijelomni trenutak u ljudskoj povijesti i po prvi put smanjiti broj stanovnika na zemlji ne kao posljedica ratova, bolesti ili neimaštine već zbog razvitka čovječanstva.

⁴³ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) - High income,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=XD&start=2008&view=chart> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁴⁴ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) - Middle income,“ https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=XP&name_desc=true&start=2008 (pristupljeno 2.5.2022.)

2.2. Mirovinski sustav

Mirovinski sustav kao osiguranje od rizika starosti i bolesti usko je povezan sa tržištem rada i gospodarstvom u cjelini. „U svojoj današnjoj konfiguraciji javni su mirovinski sustavi u osnovi uspostavljeni nakon Drugog svjetskog rata“.⁴⁵ Demografske sastavnice u tom trenutku bile su znatno drugačije nego danas. Tradicionalno uspostavljen u Europi kao sustav međugeneracijske solidarnosti između sadašnjih i prošlih generacija radnika, veći poremećaji u međusobnim brojčanim odnosima spomenutih sudionika dovede u pitanje njegovo funkcioniranje. Zbog prije navedenih demografskih promjena koje su već danas vidljive broj aktivnih radnika se u odnosu na broj umirovljenika neprestano i ubrzano smanjuje. Takav proces stavlja sve veći pritisak na buduće generacije sve malobrojnijih radnika i zahtijeva sve veće odvajanje iz njihovih dohodaka za održanje mirovinskog sustava. „Prema procjenama, mirovinski izdaci u EU-u uslijed umirovljenja baby boom generacija u odnosu na današnje izdatke povećat će se između 25% i 30%“.⁴⁶ Situaciju u pojedinim zemljama dodatno otežava relativno niska stopa zaposlenosti. Osim niske participacije na tržištu rada i demografskih čimbenika na mirovinski sustav također negativno utječe, u pojedinim zemljama, iseljavanje radno sposobnog stanovništva u druge zemlje. Predložene parametarske reforme za stabilizaciju mirovinskog sustava najčešće ne nailaze na širu podršku javnosti i građana. „Sa čisto tehničkog je stajališta solucija, dakle, jednostavna, a sastoji se u podizanja dobi umirovljenja“.⁴⁷ Osim što ne nailazi na odobrenje građana,

⁴⁵ Ante Škember, „Demografska tranzicija, promjene u strukturi tržišta rada i kriza mirovinskog sustava,“ *Ekonomski pregled* 56, br. 1-2 (2005): 103.

⁴⁶ Vlado Puljiz, „Starenje stanovništva – izazov socijalne politike,“ *Revija za socijalnu politiku* 23, br. 1 (2016): 90.

⁴⁷ Ante Škember, „Demografska tranzicija, promjene u strukturi tržišta rada i kriza mirovinskog sustava,“ *Ekonomski pregled* 56, br. 1-2 (2005): 106.

upitna je učinkovitost podizanja dobi za odlazak u mirovinu kao rješenja. Naime, uslijed sve negativnijih demografskih trendova ta granica za umirovljenje bi se morala neprestano podizati. Bez obzira na to što „ljudi danas žive dulje zbog poboljšanja prehrane, zdravstvene skrbi, obrazovanja i ekonomskog prosperiteta“⁴⁸ priroda postavlja limite dugovječnosti ljudskog života. „Demografske projekcije (...) da će više od pola djece rođene danas živjeti do 100 trebala bi se poštivat – neki istraživači vjeruju da se prva osoba koja će živjeti do 150 već rodila (Jenkins 2016)“.⁴⁹ Predviđanja o takvom gotovo nestvarnom povećanju životne dobi čine se više kao plod futurističke imaginacije i želja nego realnih procjena bioloških mogućnosti. Veća participacija osoba starije životne dobi na tržištu rada postoji, ali samo u određenim zanimanjima. Produljenje karijere u radno-intenzivnim poslovima ne čini se mogućim u osmom desetljeću života. U mirovinskim sustavima baziranim na međugeneracijskoj solidarnosti svi demografski čimbenici osim parametarskih upućuju i na neminovnost strukturnih reformi. Mogući smjer reformi je prelazak sa sustava međugeneracijske solidarnosti na sustav kapitalizirane štednje i uvođenje privatnih mirovinskih sustava. Društveni otpor strukturnim reformama mogao bi biti manji od otpora predloženih parametarskih reformi. Na primjeru Hrvatske iz 2019. godine vidimo jači društveni otpor pri prijedlogu podizanja granice umirovljenja sa dotadašnjih 65 na 67 godina za muškarce. Reforma kapitalizacije i privatizacije u hrvatskom mirovinskom sustavu uvođenjem tkz. drugog i trećeg mirovinskog stupa na prijelazu tisućljeća nije izazvalo takvo protivljenje javnosti. „Reforma mirovinskog osiguranja pridonijela je

⁴⁸ Verica Jovanovski, „The Future of Retirement: Retirement Literacy and Financial Behavior of Teachers Population in the Slavonia Region,“ u *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, ur. Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg (Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, 2020), 140.

⁴⁹ Dražen Barković, „The Economics of Aging and Macroeconomic Approach,“ u *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, ur. Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg (Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, 2020), 129.

financijskom stabiliziranju mirovinskog sustava i njegovom usklađivanju s gospodarskim i nepovoljnim demografskim kretanjima".⁵⁰ Veća individualna odgovornost građana za njihova primanja u starosti, koje će sve više ovisiti o njihovim stvarnim davanjima, može makar i u maloj mjeri potaknuti građane da potraže osiguranje za slučaj starosti kroz planiranje većih obitelji za razliku od potpunog povjeravanja te zadaće državi.

2.3. Zdravstveni sustav

Javni zdravstveni sustav čini jedan od temelja europskog koncepta socijalne države. Postulat primarne i nezamjenjive uloge države u području zdravstvene skrbi duboko je ukorijenjen u svijest građana europskih zemalja. „Europske zemlje sklonije su većem postotku javnih troškova za zdravstvo, što ujedno i odražava temeljni stav o nužnosti državne brige i državne intervencije u zdravstvenom sustavu”.⁵¹ Demografske sastavnice kao i kod utemeljenja suvremenog mirovinskog sustava bile su takve da je postojala mogućnost uspostavljanja takvog javnog zdravstvenog sustava bez znatnog opterećenja državnog proračuna. Proces starenja svake pojedinačne osobe i posljedično društva u cjelini izaziva povećanje troškova zdravstvene skrbi koje će neprestano rasti. Na to posebno upućuje povećanje broja osoba u najstarijoj životnoj dobi čija je potreba za zdravstvenu skrb upravo najveća. „Troškovi zbrinjavanja starijih osoba su u razvijenom svijetu sve veći, iako su stari ljudi sada bogatiji i zdraviji nego ikad ranije”.⁵² S obzirom na trend

⁵⁰ Ante Škember i Ljiljana Marušić, „Socijalni i gospodarski aspekti uvođenja obveznog mirovinskog osiguranja na temelju individualne kapitalizirane štednje,” *Revija za socijalnu politiku* 15, br. 3 (2008): 360.

⁵¹ Siniša Zrinščak, „Sustavi zdravstvene politike u svijetu: osnovna obilježja i procesi,” *Revija za socijalnu politiku* 6, br. 1 (1999): 5.

⁵² Vladimir Stipetić, „Ekonomski problemi koje donosi starenje stanovništva,” *Ekonomija* 1, br. 1-3 (1994): 115.

porasta udjela stanovnika iznad 65 godina u nadolazećim desetljećima i smanjenju radno aktivnog stanovništva iz čijih se dohodaka između ostalog financiraju javni zdravstveni sustavi i već nagomilanih gubitaka zdravstvenog sustava u mnogim zemljama, reforme se u ovom sustavu također čine neminovnim. Smjer dosadašnjih prijedloga reformi kretao se najčešće u pravcu većeg učešća korisnika sustava zdravstvene skrbi u podmiranju troškova njihovog liječenja. „Država, dakako, i dalje ostaje najvažnijim čimbenikom organizacije zdravstvenoga sustava, ali njena uloga biva promijenjenom uvođenjem privatno-tržišnih elemenata”.⁵³ Reforme u smjeru uvođenja elemenata privatizacije u hrvatski zdravstveni sustav dosada su nailazile na otpor javnosti i građana slično kao i kod podizanja dobi za umirovljenje. Reakcije javnosti na mogućnost povećanja participacije korisnika čini reformu zdravstvenog sustava politički neopurtunitetnom za vladajuću strukturu. Biračko tijelo sa velikim postotkom građana u starijoj životnoj dobi, kojima je javna dostupnost zdravstva od esencijalne važnosti s obzirom na njihovu dob i s druge strane smanjenjem udjela stanovništva kojima ta usluga trenutno nije u primarnom fokusu, također govori u prilog tezi o niskoj mogućnosti značajnih reformi u smjeru uvođenja novih privatnih elemenata u zdravstvenom sustavu. Zdravstveni sustav na temelju tržišne inicijative poput onog u Sjedinjenim Američkim Državama čini se politički neprihvatljivim u Europi. S obzirom na te političke kočnice možemo očekivati nastavak procesa povećanja pritiska na javni zdravstveni sustav i sve veći udio troškova zdravstva u BDPu.

⁵³ Nevenka Kovač, „Financiranje zdravstva – situacija u Hrvatskoj,“ *Ekonomski vjesnik* XXVI, br. 2 (2013): 561.

2.4. Ekonomski rast

Starenje stanovništva i posljedično smanjenje radno sposobnog stanovništva izaziva bojazan za nastavak ekonomskog rasta. „Gospodarski napredak ovisi upravo o brojnosti stanovništva neke zemlje, tj. o veličini radno sposobnog stanovništva“.⁵⁴ Usporavanje ekonomskog rasta u posljednjem desetljeću nekih zemalja koje se već desetljećima nalaze u posttranzicijskoj etapi demografske tranzicije mogli bi pružiti dokaz toj tvrdnji. Za prikaz ekonomskog i društvenog razvoja možemo također uzeti BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) kao dobrog pokazatelja visine standarda stanovnika u nekoj zemlji. Usporedbom podataka u različitim zemljama možemo analizirati rast, stagnaciju ili pad tog bogatstva stanovnika u promatranom razdoblju. BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) nije savršen alat za prikaz ekonomske situacije u nekoj zemlji, ali prigovori se mogu uputiti bilo kojem drugom ekonomskom parametru. BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) Japana se u razdoblju od 2008. do 2020. godine povećao sa 39,876.3 US\$ na 40,193.3 US\$⁵⁵, a u Njemačkoj sa 45,612.7 US\$ na 46,252.7 US\$⁵⁶. U Italiji se BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) u istom razdoblju čak smanjio sa 40,994.9 US\$ na 31,770 US\$⁵⁷. „Italija je ujedno i zemlja s najvećim udjelom osoba starije životne dobi u Europi“.⁵⁸ U promatranom razdoblju je Irska, za razliku od prethodno navedenih zemalja,

⁵⁴ Maja Lamza-Maronić, „Utjecaj demografskih čimbenika na društveno-ekonomski razvoj Hrvatske.“ *Ekonomski vjesnik* 25, br. 2 (2012): 264.

⁵⁵ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Japan,“ https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=JP&name_desc=true&start=2008 (pristupljeno 2.5.2022.)

⁵⁶ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Germany,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=DE&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁵⁷ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Italy,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=IT&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁵⁸ Alka Obadić i Šime Smolić, „Ekonomske i socijalne posljedice procesa starenja stanovništva,“ *Economic research - Ekonomska istraživanja* 21, br. 2 (2008): 88.

imala najbolje demografske sastavnice u Europi i porast BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) sa 61,353.1 US\$ na 85,422.5 US\$⁵⁹. Primjedba navedenim primjerima može biti visoka početna baza tih ekonomija na početku promatranog razdoblja i posljedično tome očekivanog sporijeg rasta njihovih već razvijenih ekonomija u odnosu na zemlje na nižem stupnju ekonomskog razvoja poput istočnoeuropskih zemalja. Podaci iz tranzicijskih istočnoeuropskih zemalja pokazuju slične trendove. BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) Poljske koja je najmnogoljudnija istočnoeuropska zemlja povećao se više od zapadnoeuropskih zemalja sa 13,996 US\$ na 15,742.5 US\$⁶⁰, ali manje od Azijskih zemalja sa još uvijek povoljnijim demografskim sastavnicama. Posebno razočaravajuća je Hrvatska koja u navedenom razdoblju kreće sa doduše nepovoljnijim demografskim sastavnicama od Poljske, ali u usporedbi sa najrazvijenijim gospodarstvima svijeta niskom početnom bazom i bilježi pad BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) sa 16,416.6 US\$ na 14,132.5 US\$⁶¹. Republika Koreja je iskoristila kraj razdoblja svoje demografske dividende iz prošlosti tako da je u promatranom razdoblju povećala svoj BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$) sa 21,350.4 na 31,597.5 US\$⁶². Još brži ekonomski razvoj sa niže početne baze događa se u NR Kini koja je u promatranom razdoblju povećala BDP po glavi stanovnika (po trenutnim US\$)

⁵⁹ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Ireland,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=IE&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁶⁰ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Poland,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=PL&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁶¹ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – Croatia,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=HR&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁶² The World Bank, „GDP per capita (current US\$) - Korea, Rep.,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=KR&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

sa 3,468.3 US\$ na 10,434.8 US\$⁶³. Brzi ekonomski rast NR Kine poklapa se upravo sa vrhuncem broja radno aktivnog stanovništva u toj zemlji. Polagani prelazak u novu demografsku eru koju će obilježiti smanjenje broja stanovnika čini neizvjesnim nastavak brzog ekonomskog razvoja NR Kine. Demografske sastavnice nisu jedini čimbenici koji su bili odlučujući za ekonomska kretanja neke države u promatranom razdoblju poslije Velike gospodarske krize koja je započela 2008. godine. Svesti pad standarda građana u Italiji i Hrvatskoj, stagnaciju u Njemačkoj i Japanu ili rast u Irskoj, NR Kini i Republici Koreji na isključivo demografske čimbenike bilo bi neopravdano. Mnogi drugi politički, socijalni, kulturni i povijesni čimbenici su također odigrali važne uloge u ekonomskoj sudbini tih zemalja. Spori ekonomski razvoj većine zemalja subsaharske Afrike, posebice u odnosu sa zemljama Azije koje su se u razdoblju neposredno poslije Drugog svjetskog rata nalazile u istoj fazi demografske tranzicije i sličnog ekonomskog razvoja, potvrđuje isprepletenost tih fenomena. Bez ekonomskog razvoja neće doći do završetka demografske tranzicije kao što neće doći do značajnijeg ekonomskog razvoja bez prolaska kroz demografsku tranziciju. Današnja ekonomska i društvena situacija u zemljama tih regija govori u prilog gore navedenoj tezi. Nasuprot zabrinutosti zbog procesa starenja i neminovnog smanjenja stanovništva svijeta postoje i drugačija razmišljanja o tim pojavama. „Starenje stanovništva ne treba shvatiti kao problem“.⁶⁴ Kao što je već ranije prikazano društvo da bi produljilo očekivano trajanje života svojih članova mora u prvom redu smanjiti mortalitet. To se postiže razvojem medicinske znanosti i zdravstvene skrbi koje je

⁶³ The World Bank, „GDP per capita (current US\$) – China,“ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&locations=CN&start=2008> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁶⁴ Alka Obadić, A. Pavković, K. Marošević. „Workforce and Financial Challenges of Population Aging - a Regional Perspective,“ u *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, ur. Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg (Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, 2020), 162.

nemoguće postići odvojeno od općeg društvenog i ekonomskog razvoja. U tom smislu zaista se potvrđuje tvrdnja „starenje je trijumf razvoja“. ⁶⁵ Takvom trijumfu razvoja je teško pronaći primjedbu. Prirodna želja svakog pojedinca je da što dulje živi. Nikad u povijesti čovječanstva isticanje suprotnih težnji nije naišlo na širu društvenu potporu. Nažalost čini se nemogućim započetu demografsku tranziciju, koja dovodi do smanjenja mortaliteta i postepenog smanjenja nataliteta i fertiliteta, zaustaviti na razini potrebnoj za ograničenje nekontroliranog rasta stanovništva te u konačnici stabilizaciju broja stanovnika. Bez obzira na sve izazove vezane uz starenje stanovništva na ekonomski rast, postoje i razmišljanja da takve demografske promjene neće biti ograničavajući čimbenik daljnjeg ekonomskog razvitka svijeta. „Cooley i Henriksen (2018) su utvrdili da demografske promjene objašnjavaju svega jednu šestinu promjena dugoročnog gospodarskog rasta u SAD-u i Japanu u razdoblju 1990.-2007., dok većinu promjene dinamike rasta BDP-a objašnjava promjena proizvodnosti“. ⁶⁶ Kritiku navedenom istraživanju o takvom odnos demografskih čimbenika i gospodarskog rasta možemo uputit vremenskom okviru tog istraživanja. U promatranom razdoblju demografski čimbenici Japana nalazili su se u svom optimalnom stanju za ekonomski rast. Naime, iako se stopa fertiliteta Japana već sredinom 70tih godina 20. stoljeća spustila ispod razine potrebne za obnovu odnosno zamjenu stanovništva ⁶⁷, broj stanovnika počeo se smanjivati tek sredinom 2000tih zbog prijašnje demografske dividende ⁶⁸. Radni

⁶⁵ Verica Jovanovski, „The Future of Retirement: Retirement Literacy and Financial Behavior of Teachers Population in the Slavonia Region,“ u *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, ur. Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg (Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, 2020), 140.

⁶⁶ Željko Lovrinčević, „Ovisi li dugoročni gospodarski razvoj Hrvatske o demografiji ili ipak o proizvodnji?“ *Ekonomski pregled* 70, br. 3 (2019): 383.

⁶⁷ Our World in Data, „Children born per woman, 1973 to 1980,“ <https://ourworldindata.org/grapher/children-born-per-woman?tab=chart&time=1973..1980&country=~JPN> (pristupljeno 2.5.2022.)

⁶⁸ United Nations Statistics Division; Demographic Yearbook, „Vital statistics summary and expectation of life at birth: 2001-2005,“ <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2005.htm> (pristupljeno 2.5.2022.)

kontingent Japana u tom razdoblju nalazio se na svom vrhuncu što je pružilo priliku za ubiranje svih plodova demografske tranzicije. Japan u međuvremenu, za razliku od Sjedinjenih Američkih Država, ne odgađa smanjenje stanovništva velikom imigracijom te počinje osjećati sve negativne posljedice završetka demografske tranzicije i posljedično tome niske ili gotovo nepostojeće stope ekonomskog rasta. „Zbog očekivanih nepovoljnih demografskih kretanja u RH, ali i velikom broju zemalja članica EU, potencijalni rast BDP-a u budućem dugoročnom razdoblju gotovo će u cijelosti ovisiti o rastu proizvodnosti rada“.⁶⁹ Može li razvitak tehničkih znanosti i robotizacija ekonomije u budućnosti svojim napretkom toliko povećati produktivnost da se nadomjeste negativni učinci sve intenzivnijeg starenja stanovništva ostaje otvoreno pitanje. „Ovo 21. stoljeće biti će stoljeće u kojem će dominirati roboti, koji će se koristiti skoro za sve poslove koje čovjek radi“.⁷⁰ Tehnološki razvitak često u povijesti nije pratio predviđanja i želje čovječanstva. Bez obzira na brzinu tog procesa, izvjesno je da će rad robota u mnogo poslova u budućnosti sve više zamijeniti ljudski rad. Doduše, nestanak nekih radnih mjesta posebice u proizvodnji ne mora nužno za sobom povlačiti i smanjenje ukupnog broja radnika u gospodarstvu. Razvojem tehnologije nestajala su zanimanja u prošlosti, ali su također i nastala neka nova zanimanja. Tehnološki razvoj i daljnja diferencijacija rada stvorit će nova radna mjesta koja će biti sve teže popuniti. Nedostatak mladih ljudi upravo će se negativno odraziti i na tehnološke inovacije koje bi u budućnosti trebale nositi ekonomski razvoj svijeta. Povećanje produktivnosti može biti dovoljno za ekonomski i društveni razvoj u uvjetima stabilnih demografskih čimbenika za održanje broja stanovnika. Čini se teško

⁶⁹ Željko Lovrinčević, „Ovisi li dugoročni gospodarski razvoj Hrvatske o demografiji ili ipak o proizvodnji?“ *Ekonomski pregled* 70, br. 3 (2019): 387.

⁷⁰ Gojko Nikolić, „Razvoj robota i promjene koje oni donose.“ *Polytechnic and Design* 3, br. 3 (2015): 337.

ostvarivim teza o nastavku ekonomskog razvoja povećanom produktivnošću u nadolazećem razdoblju ekstremnog starenja stanovništva i depopulacije.

ZAKLJUČAK

Starenje stanovništva kao prirodan završetak demografske tranzicije postaje realnost u skoro svim dijelovima svijeta. Neće se ostvariti apokaliptična predviđanja o nezaustavljivom i nekontroliranom rastu svjetskog stanovništva. Završetak demografske tranzicije međusobno je uvjetovan sa ekonomskim i društvenim razvitkom. Bez prolaska kroz demografsku tranziciju nije moguće ostvariti ekonomski napredak, kao što je nemoguće započeti demografsku tranziciju bez početka procesa industrijalizacije i urbanizacije. Idealni rezultat tog procesa bila bi stabilizacija broja stanovnika na nekom području koje bi stvorilo uvjete za održivi ekonomski razvoj. Zapadnoeuropske zemlje koje su prve prošle kroz proces demografske tranzicije nažalost pokazuju da to nije slučaj. Sve veći stupanj urbanizacije i deruralizacije izrazito nepovoljno djeluju na stopu fertiliteta. Od apokaliptičnih predviđanja o nekontroliranom rastu stanovništva dolazimo do situacije da demografski procesi upućuju na daljnje smanjenje i starenje stanovništva bez donje granice tog procesa. Početkom 21. stoljeća uočava se da taj proces demografske tranzicije završava sve brže. Zemlje koje ne spadaju u najrazvijenije ekonomije svijeta dolaze u situaciju, u koju su prvo došle zapadnoeuropske zemlje, da im demografske sastavnice u budućem periodu neće omogućiti održavanje broja stanovnika. Takvi demografski procesi stavljaju pritisak na tržište rada naviknutog na konstantan priljev novih radnika. Nadomještanje vanjskom imigracijom u svijetu koji ekonomski konvergira i sa sve većim udjelom starog stanovništva, može biti samo ograničenog trajanja. Bitni instituti zdravstvenog i mirovinskog osiguranja koji su u europskom kontekstu usko povezani sa demografskom strukturom stanovništva zahtijevaju reforme koje će staviti sve veću odgovornost na pojedinca za

kvalitetu vlastitog života i zdravlja u starosti. Koncept rada do krajnjih granica fizičkih i mentalnih sposobnosti zamijenit će ranu i ugodnu mirovinu. Daljnji ekonomski rast će sve više biti ograničen demografskim kočnicama. Bez obzira što nije jedini čimbenik ekonomskog razvitka, pokazuje se preklapanje brzog ekonomskog rasta upravo s onim razdobljem demografske tranzicije kad je broj aktivnog radnog stanovništva na svom vrhuncu. To je razdoblje nakon smanjenja stope fertiliteta ispod razine koja jamči stabilizaciju broja stanovnika, ali prije nastupa negativnog prirodnog priraštaja. Prisutno je ekonomsko usporavanje najrazvijenijih zemalja svijeta kod kojeg su procesi starenja stanovništva izrazito napredovali. Smanjenje broja radno aktivnog i povećanje ekonomski pasivnog stanovništva starije životne dobi postavlja kočnice njihovom daljnjem ekonomskom i društvenom razvoju. Dosadašnje mjere za poboljšanje demografskih sastavnica nisu urodile značajnijim rezultatima. Pretpostavka da će tehnološki razvoj i slijedom toga povećana produktivnost rada uspjeti nadvladati te demografske kočnice čini se manje vjerojatnom od sveukupne ekonomske i društvene stagnacije. Jezgrovita slika niskih stopa ekonomskog rasta, veće cijena proizvoda i usluga te nedostupnost robe masovne proizvodnje čini se kao realnije predviđanje budućnosti od mogućnosti nastavka relativno stabilnog ekonomskog razvoja iz druge polovice prethodnog stoljeća. Mnogobrojni ekonomski izazovi demografskih procesa čine se neznatnim u odnosu na jednu još veću i esencijalniju posljedicu tih procesa za čovječanstvo. Naime, stopa fertiliteta ispod razine koja će omogućiti obnovu stanovništva, na dovoljno dugo vremensko razdoblje, u krajnjoj fazi vodi do nestanka čovječanstva. Nestanak čovječanstva kao posljedica razvitka svijeta čini se na prvi pogled kao nemogući scenarij, ali demografski procesi neumorno vode u tom smjeru. Upravo izjalovljene teorije iz druge polovice 20. stoljeća da će doći do beskonačnog rasta stanovništva budi

nadu da će se ovo predviđanje pokazati promašenim i da postoji neki društveni okidač koji može preokrenuti ove sumorne demografske trendove.

Popis Literature

Barković, Dražen. „The Economics of Aging and Macroeconomic Approach.“ U *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, urednici Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg, 125-138. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, Faculty of Economics, 2020.

Borjas, George J., R. Freeman, L. Katz, „How Much Do Immigration and Trade Affect Labor Market Outcomes?.“ *Brookings Papers on Economic Activity*, br 1 (1997): 1-90. <https://www.brookings.edu//project/brookings-papers-on-economic-activity/>

Bowen, Ian. *Economics and demography*. Milton Park: Routledge Revivals, 2011.

Coale, Ansley Johnson. „Demographic Transition.“ U *Social Economics*, urednici John Eatwell, Murray Milgate, Peter Newman, 16-24. London: Palgrave Macmillan, 1989.

Gelo, Jakov, A. Akrap, I. Čipin. *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske: (bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2005.

Ivanda, Krešimir. „Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive.“ *Političke analize* 8, br. 31 (2017): 10-15.

Jovanovski, Verica. „The Future of Retirement: Retirement Literacy and Financial Behavior of Teachers population in the Slavonia Region.“ U *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, urednici Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg, 139-158. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University, Faculty of Economics, 2020.

Kovač, Nevenka. „Financiranje zdravstva - situacija u Hrvatskoj.“ *Ekonomski vjesnik* XXVI, br. 2 (2013): 551-562.
<https://hrcak.srce.hr/116455>

Lamza-Maronić, Maja. „Utjecaj demografskih čimbenika na društveno-ekonomski razvoj Hrvatske.“ *Ekonomski vjesnik* 25, br. 2 (2012): 263-270).

Lovrinčević, Željko. „Ovisi li dugoročni gospodarski razvoj Hrvatske o demografiji ili ipak o proizvodnji?“ *Ekonomski pregled* 70, br. 3 (2019): 380-410.
<https://doi.org/10.32910/ep.70.3.2>

Nikolić, Gojko. „Razvoj robota i promjene koje oni donose.“ *Polytechnic and design* 3, br. 3 (2015): 326-339.
<https://doi.org/10.19279/TVZ.PD.2015-3-3-10>

Obadić, Alka i Šime Smolić. „Ekonomske i socijalne posljedice procesa starenja stanovništva.“ *Economic research - Ekonomska istraživanja* 21, br. 2 (2008): 86-98.
<https://hrcak.srce.hr/38172>

Obadić, Alka, A. Pavković, K. Marošević. „Workforce and Financial Challenges of Population Aging - a Regional Perspective.“ U *Aging Society - Rethinking and Redesigning Retirement*, urednici Ivana Barković-Bojanić i Aleksandar Erceg, 159-183. Osijek: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of economics, 2020.

Puljiz, Vlado. „Starenje stanovništva - izazov socijalne politike.“ *Revija za socijalnu politiku* 23, br. 1 (2016): 81-98.

<https://doi.org/10.3935/rsp.v23i1.1281>

Stipetić, Vladimir. „Ekonomski problemi koje donosi starenje stanovništva.“ *Ekonomija* 1, br. 1/3 (1994): 113-117.

Škembar, Ante i Ljiljana Marušić. „Socijalni i gospodarski aspekti uvođenja obveznog mirovinskog osiguranja na temelju individualne kapitalizirane štednje.“ *Revija za socijalnu politiku* 15, br. 3 (2008): 343-363.
<https://doi.org/10.3935/rsp.v15i3.779>

Škembar, Ante. „Demografska tranzicija, promjene u strukturi tržišta rada i kriza mirovinskog sustava.“ *Ekonomski pregled* 56, br. ½ (2005): 102-116.

Wertheimer-Baletić, Alica. „Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi - obilježja i čimbenici (razdoblje 1960. - 2010. godine).“ *Rad Hrvatske akademije znanosti*

i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, knj. 50=516
(2013): 121-152.

<http://hrcak.srce.hr/109840>

Wertheimer-Baletić, Alica. „Demografski tranzicijski procesi: kontinuitet ili diskontinuitet.“ *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, knj. 51* (2016): 7-63.

Wertheimer-Baletić, Alica. „Posttranzicijska etapa u razvitku stanovništva: opća i metodološka razmatranja.“ *Ekonomski pregled* 43, br. 10-12 (1992): 643-656.

Wertheimer-Baletić, Alica. „Povezanost demografije s društvenim napose ekonomskim znanostima.“ *Ekonomija* 1, br. 10/12 (1995): 593-608.

Zrinščak, Siniša. „Sustavi zdravstvene politike u svijetu: osnovna obilježja i procesi.“ *Revija za socijalnu politiku* 6, br. 1 (1999): 3-19.